

Bartáková, Jarmila

Modifikované slovesá s morférou -k- v slovenčině a v češtině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1995, vol. 44, iss. A43, pp. [105]-111

ISBN 80-210-1192-0

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101001>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JARMILA BARTÁKOVÁ

MODIFIKOVANÉ SLOVESÁ S MORFÉMOU *-k-* V SLOVENČINE A ČEŠTINE

Morfematický segment *-k-*, ktorý je schopný v rámci sémantickej kategórie deminutívnosti zdrobňujúco modifikovať nielen slovesá, ale aj iné slovné druhy (substantíva, adjektíva, adverbiá), využíva tak slovenčina ako i čeština. Hlavný rozdiel je v kvantite a type výskytu slovesných modifikovaných podôb v obidvoch jazykoch. Pretože v slovenčine je deminutívnych slovíes oveľa viac než v češtine, je zaujímavé, akým spôsobom pretransponováva čeština ich obsah.

Deminutívnym slovesám v slovenčine venovala pozornosť M. Pisárčiková (1981). Ak výjdeme z jej pozorovaní, deminutívne slovesá s modifikačnou morféomou *-k-* vyjadrujú modalitno-intenzitné slovesné deje v rozličnom stupni intenzity a sú sprevádzané výrazným expresívnym príznakom. Morféma *-k-* pri nich spravidla znižuje mieru činnosti, čo predpokladá vo väčšine prípadov existenciu základového slovesa zhodne motivovaného, ale kvantitatívne nemodifikovaného, s ktorým deminutívne slovesá vytvárajú synonymický pár. Iba na jeho pozadí badať zreteľne zmenu intenzity činnosti. Je to teda istá forma stupňovania.

Intenzifikačné slovesá (slovesá s príznakom zdrobnenosti či deminutívne slovesá) patria k prostriedkom hovorového jazyka. Okrem zmeny intenzity slovesného deja vyjadrujú súčasne i citový postoj hovoriaceho k pomenúvanej činnosti, ktorú vykonáva buď on sám, alebo niekto, ku komu má blízky citový vzťah (napr. maznáva komunikácia s deťmi, súcit k starým ľuďom ap.) Väčšinou vyjadrujú kladný, žičlivý postoj hovoriaceho k deju, menej nezvyčajnú zdvorilosť alebo iróniu.

V rámci synonymických párov nekorešponduje vždy význam modifikovaného slovesa so všetkými významami slovesa základového. V mnohých prípadoch sa intenzifikuje iba jeden z významov, a to spravidla základný. V takom prípade je ich synonymita neúplná. Deminutívne slovesá sú väčšinou deverbatívne, iba výnimočne deinterjekčné, ak segment *-k-* nie je len konštrukčným prvkom (Bosák, J., 1980) umožňujúcim vytvoriť z interjekcie sloveso, ale je súčasne i nositeľom deminutívnosti (čo predpokladá existenciu párového nemodifikova-

ného slovesa niekedy až sekundárne utvoreného) a expresívneho príznaku : *dupať – dupkať, kopať – kopkať*. Slovesá ako *kliпкаť, hopkať, volkať si* bez párového pendantu, ale so zreteľne deminutívnym charakterom, sú utvorené výnimočne analógiou. Ich výskyt je ojedinelý. Prípady, keď zhodne motivovaný pár sloviess nie je vôbec synonymný, sú zriedkavé, napr. *modliť sa – modlikať* (úpenlivo prosiť).

Všetky deminutívne modifikované slovesá (i české) majú tematickú morfému *-a-*, ktorá ich zaraďuje do 1. slovesnej triedy. Rovnako zakončené sú v slovenčine aj základové slovesá, ktoré tiež spravidla končia na *-ať-* (*bežať – bežkať, klopať – kloпкаť*), a len výnimočne na *-iť-* (*robiť – robkať, duriť – durkať*). Podoby ako *stáť – stojkať, jesť – jedzkať* sú utvorené od nepravidelných sloviess. Sprievodné alternácie sú pomerne zriedkavé a týkajú sa väčšinou len zmeny kvantity základového vokálu.

V rámci modifikačného procesu sa gramatický vid, v tomto prípade imperfektívny, nemení (*ležať – ležkať, chodiť – chodkať*). Deminutívne slovesá sa perfektivizujú až prefigovaním (*pokleпкаť, pricipkať*), pričom pomocou formantu *-v-ať* (so záväzným dlžením predchádzajúceho tematického vokálu *-a-* základového slovesa) možno z mnohých utvoriť opäť sekundárne imperfektívum, tento raz s opakovacím alebo prerušovaným významom (*pokleпкаávať, obtul'kávať*).

Pridaním predpony k deminutívnemu slovesu sa mení nielen jeho gramatický vid, ale modifikuje sa v istom zmysle i jeho celkový význam (spresňuje sa smer, miera alebo iná okolnosť priebehu deja). Predponové slovesá sú konkrétnejšie a dosť často získavajú predmetovú akuzatívnu väzbu. Expresívny príznak zostáva v tomto prípade nezmenený.

V češtine je výskyt verbálnych deminutív obmedzený len na niekoľko málo sloviess z detského prostredia, ktoré nie sú intenzifikujúce v pravom zmysle slova. K ostatným slovenským deminutívnym podobám sa len zriedka nájde zhodný český ekvivalent, plne odpovedajúci slovenskému čo do významu i expresie. Vo väčšine prípadov musí čeština nahrádzať slovenský jednoslovný významový koncentrát, ktorý vyhovuje jazykovej ekonómii v hovorovom prostredí, zdĺhavým opisom, ak chce jeho obsah adekvátne vyjadriť.

1. deminutívne modifikované slovesá meniace intenzitu slovesného deja

Slovesá tohto typu sú pravými verbálnymi deminutívami. Súčasne so zmenou kvantity deja vyjadrujú i kladný, prajný vzťah hovoriaceho k jeho priebehu. Vyskytujú sa iba v modifikovanej podobe 1°, utvorenej interfigovaním morfémy *-k-*. Sprievodné alternácie sa týkajú väčšinou zmeny vokalickej kvantity. Vyššie modifikačné stupne netvorí. Dej prebieha v miernom tempe. Čeština interpretuje význam týchto verbálnych deminutív opisom, spojením adverbia, ktoré vymedzuje zmenšenie miery deja (zleška, jemne, slabšie, tise ap.), s významovo zhodným, ale nemodifikovaným slovesom. V prípade prefigovaných podôb i v českom syntaktickom vzorci figuruje sloveso s prefixom.

slov.: V_{modif.}čes.: adverbium + V_{nemodif.}

1.1 slovesá vyjadrujúce rôzny pohyb osôb alebo vecí

krivkať, skackať, tmoľkať sa, motkať sa „mírně kulhat, skákat, motat se (o chůzi)“, *koprčkať sa, vaľkať sa* „pomalu, opatrně se převalovat (válet sudy)“, *kotulkať (sa), gulkať (sa)* „pomalu, zlehka (se) koulet, kutálet“, *vaľkať, šuľkať* „válet (obyč. těsto)“, *kyvkať (sa), šmrđkať, mrdkať* „trochu, slabě (se) kývat nebo vrtět např. ocáskem“.

Zmena kvantity vokálu nastala pri *krivkať* (í/i), *skackať* (á/a), *vaľkať* (á/a), *kotulkať* (ú/u), *gulkať* (ú/u), *šuľkať* (ú/u). Slovesá významom blízke z detského prostredia (*bežkať, kročkať, ťapkať, capkať, cupkať, stupkať, dupkať, chodkať*) sú uvedené v bode 2.1.

1.2 slovesá vyjadrujúce dotyk rúk

hľadkať, hmatkať, mackať „jemně, zlehka hladit, hmatat“, *ťapkať, čapkať, ťľapkať* „zlehka plácat, pleskat“, *páckať, lupkať* „zlehka plácat (bít)“, *škrabkať, drapkať/driapkať, šklbkať, štipkať* „jemně, zlehka škrabat, drápat, škubat, štipat“, *chňapkať, chmatkať, chytkať* „jemně chmatat, chytat“.

Striedanie kvantity základového vokálu nastalo pri slovesách *škrabkať* (á/a), *drapkať* (ia/a), *štipkať* (í/i).

1.3 slovesá vyjadrujúce udieranie (obyč. niečim o niečo)

kľopkať/kľepkať, buchkať, dupkať, dŕupkať/dŕubkať, šturkať, kopkať „jemně, zlehka klepat, bouchat, dupat, klovat, šťuchat, kopat (pevným předmětem)“, *šváckať, šmižkať* nár., *švižkať/švižkať, šibať* „jemně, zlehka šlehat, švihat (pružným předmětem)“, *sockať (sa), strckať (sa)* nár., *durkať, drckať* „trochu, jemně (se) strkat, šťouchat, vrážet (rukama, ramenem i navzájem)“.

Ku kráteniu kvantity základového vokálu došlo pri *šturkať* (ú/u), *buchkať* (ú/u), k zmene konsonantu pri *švižkať* (h/ž), *šmižkať* (h/ž).

1.4 slovesá označujúce zvuky pohybujúcej sa tekutiny alebo polotekutej hmoty

šumkať, crčkať/crčkať, kvapkať, čapkať, čľapkať/čľapkať, ločkať, frckať „slabě, mírně šumět, crčet, kapat, pleskat, šplouchat, stříkat“, *kyckať, kvackať, kvickať* (napr. omáčku po obruse) „mírně , po troškách padat, kecat“, *plačkať sa, čľapkať sa, čľapkať sa* „trochu, mírně se cachtat, máchat ve vodě“, *čľapkať, čľapkať, plačkať* „trochu, mírně čvachtat při chůzi v dešti anebo blátě“.

Alternácie nastali pri *kvapkať* (á/a), *čľapkať* (ia/a), *plačkať* (á/a, k/č), *crčkať* (r/ř).

1.5 slovesá označujúce zvuky vydávané ľuďmi

stenkať/stonkať, spievkať, hvizdkať „slabě, sotva slyšitelně, tiše sténat, zpívat, hvízdat“, *chrapkať/chrápkať, chrupkať* „slabě, tiše chrápat, chrupat, pochrupovat“.

K striedaniu vokalickej kvantity došlo pri slovesách *hvizdkať* (í/i), *chrapkať* (á/a).

1.6 slovesá významovo späté s jedením, spracúvaním potravy v ústach a pitím *hryzkať, chrumkať* „slabě, tiše hryzat, křoupat něco křehkého“, *lizkať, cmulkať, cuckať, cickať* „zlehka, jemně lízat, cumlat, cucat“, *strebkať, chlipkať* „tiše, slabě srkat, usrkávat“.

Ku skráteniu vokálu pri modifikovaní došlo v prípade *chrumkať* (á/a), *lizkať* (í/i), *chlipkať* (í/i). Slovesá súvisiace s jedením typu *jedzkať, papkať, žerkať*, ale i opačné *grckať* sú pre svoju silnú expresivitu a minimálnu intenzifikáciu slovesného deja zaradené do skupiny 2.1.

1.7 slovesá vyjadrujúce činnosť súvisiacu so spánkom a odpočinkom *driemkať* „trochu, mírně dřímat“, *volkať si, hovkať si* „příjemně si hovět“, *klipkať* (oči mu *klipkajú*) „trochu, mírně mžourat, únavou přivírat oči“, *klonkať, kvackať, kľuckať* „(o hlavě) trochu, mírně klesat při únavě a usínání“.

Alternácie pri týchto slovesách sa nevyskytli. V detskom prostredí užívané expresíva ako *hajkať, spinkať, buvinkať* sú uvedené v bode 2.1.

1.8 slovesá týkajúce sa psychickej činnosti osôb *proskať (sa), modlikať (sa), pytkáť* „mile, neodbytně žadonit, prosit“, *nutkať* (koho na čo, k čomu), *badurkať* (koho, čo) i *badurkať sa, drapkať* (do koho) „mírně, jemně podpichovat, vybízet, slovně dorážet“, *hnevkať sa* „trochu, mírně se zlobit“.

K striedaniu vokalickej kvantity došlo pri *nutkať* (ú/u) a *pytkáť* (ý/y).

Prefixáciou získavajú deminutívne slovesá okrem perfektivizácie vlastného deja i ďalšie doplňujúce významy. Môže to byť bližšie určenie priebehu deja (*prikrivkať, dovalkať, odskackať, obzobkať, oťapkať, rozvalkať, rozdupkať, vkvapkať, vydubkať sa* „vyklubat se“), určenie začiatku deja „náhle, neočekávane, prudce“ (*začliapkať, zaklopkať*), postupné dosiahnutie cieľa (*vyzobkať, udlapkať, vymodlikať*), intenzívne, dlhé trvanie deja (*namodlikať sa*), malá miera deja „trochu“ (*pokyvkať sa, pohnevkať sa, poplačkať si*), „krátce, niekoľikrát“ (*poklopkať, zacmulkať, zastenkať, zazobkať si, poškrabkať sa*), priebeh deja po povrchu niečoho (*zapáckať, pokvapkať, okyckať*) alebo vyjadrenie veľkej miery „dosyta, s chutí, do vůle“ (*nazobkať sa, zabežkať si, vyčliapkať sa, podriemkať si*).

2. deminutívne modifikované slovesá stupňujúce intenzitu expresívneho príznaku

Slovesá uvedeného typu sú nepravé intenzifikačné slovesá. Sú skôr kvalifikujúce než kvantifikujúce. Vytvárajú i niekoľkostupňové modifikované podoby, ale miera skutočného deja sa pritom nemení, stúpa len ich citový účinok. V tejto skupine nachádzame i v češtine rad zhodne motivovaných podôb modifikovaných morférou –k–.

2.1 slovesá používané v styku s deťmi vo familiárnom prostredí

Do tejto skupiny možno zaradiť silne expresívne ladené slovesá, ktoré sa vo výkladových slovníkoch označujú ako detské (det.) alebo s poznámkou „obyč. o dieťati“. Používajú sa v obidvoch jazykoch pri nežnej, maznavej komunikácii

s malými deťmi. V literatúre ich nájdeme v spisbe pre najmenších. Týkajú sa najbežnejších detských činností, akými sú chôdza, jedenie, spanie, hra a pod. Modifikovaním, a to najmä viacstupňovým, získavajú slovesá silný expresívny príznak, pričom kvantita slovesného deja zostáva nezmenená.

V slovenčine sú bežné verbálne deminutíva : *papkať, hajkať, ležkať, lažkať si, sedkať, sadkať si, hačkať (si), bežkať, capkať, cupkať, ťapkať, ťľapkať, hapkať, kopkať, bavkať sa, proskať, spievkať, plačkať, hnevkať sa* a pod. Sú to modifikáty 1°. K nim možno pridať i niekoľko slovies utvorených nepravidelne od akoby imperatívnych podôb základových slovies (*chod'kať, pod'kať, ihrajkať sa, jedzkať, stojkať*), ktoré majú skôr výzvodový charakter.

Mnohé z 1°-ových deminutív možno ďalšími interfigovanými morfémmi meniť na 2°-ové, napr. pomocou *-in-* (*papinkať, capinkať, ležinkať, prosinkať, hajinkať, mazlinkať sa, hapinkať, hačinkať*), *-en-* (*hajenkať, papenkať*), *-ič-* (*buvičkať*), *-uš-* (*hajuškať, ťapuškať, ihruškať sa*), *-ač-* (*ihračkať sa*), *-uľ-* (*mazuľkať sa*), *-it-* (*cupitkať*). V domácom prostredí sa môžu vyskytnúť i 3°-ové podoby (*capininkať, hajušenkať*), prípadne ešte ďalšie, závislé od vynaliezavosti hovoriaceho.

Prakticky možno v tomto prostredí zdrobňovacími interfixami citovo modifikovať hociktoré sloveso a utvoriť tak pre momentálnu potrebu supercitového prejavu k dieťaťu alebo hravosti nejeden variant, vyhovujúci osobnému zámeru hovoriaceho. Výkladové slovníky viacstupňové modifikáty nezaznamenávajú, hoci v praxi existujú. Použitie deminutívnych podôb slovies z detského prostredia v spoločnosti dospelých pôsobí na verejnosti silne ironizujúco, ale v intímnom domácom prostredí (v 1°-ovej podobe) familiárne. Z toho dôvodu boli niektoré slovesá uvedené i v I. skupine, pokiaľ boli schopné v tomto prostredí vystupovať ako deminutívne v pravom zmysle slova.

Modifikované slovesá uvedeného typu má i čeština, ale v oveľa menšom množstve. Z modifikátov 1° sú to slovesá *capkať, ťapkať, cupkať, bežkať, ležkať*, ktoré sa používajú ešte spolu s inými skôr v 2°-ovej podobe, najmä s interfigovanou morfémmou *-in-* (*papinkať, capinkať, ležinkať, spinkať, hajinkať, hačinkať, sedinkať*).

K prefigovaniu tohto typu deminutívnych slovies dochádza v slovenčine i češtine pomerne zriedka. Iba niekoľkým slovesám pridáva predpona *vy-*, *na-*, prípadne *po-* spolu s reflexívami *sa* (v češtine *se*) alebo *si* význam „do sýtosti, do vôle, z chuti“ (slov.: *vyhajkať sa, napapkať sa, pospinkať si*, čes.: *vyhajinkať se, napapinkať se*), alebo predpona *za-* s reflexívom *si* význam „trochu, chvíľu“ (slov.: *zabežkať si*, čes.: *zacupkať si*). V niektorých prípadoch dochádza prefixáciou k určeniu smeru priebehu deja (slov.: *pribežkať, odcupkať*, čes.: *přicupkať, odcapkať*).

2.2 slovesá, ktorých nepríjemný účinok hovoriaci zámerne oslabuje, zjemňuje

Sú to slovesá, ktoré sú v základnej podobe značne drsné, až vulgárne (*čučať, žrať, grcať* čes. *zvracet, mrdat*). V slovenčine pomocou deminutívnej modifikácie morfémmou *-k-* získavajú jemnejšiu, prijateľnejšiu formu i význam

(*čučkať, žerkať, grckať, mrdkať*), napr. *psík mrdká chvostíkom* (čes.: pejsek vrtí ocáskem). Celkom neutrálny význam má sloveso *bozkať* v protiklade k silne vulgárnemu *bozať*. Zjemňujúce podoby obdobného typu čeština nevyužíva, až na prípad vulgárneho slovesa *blít* a jeho jemnejšej podoby *blinkat* používanej pri komunikácii s deťmi.

Prefixy priberajú iba slovesá *grckať*, prípadne *žerkať* v zmysle dokončenosti deja (*vygrckať sa*, čes. *vyblinkat se*) alebo priebehu deja po povrchu (*pogrckať*, čes.: *poblínkat*). Predpona *po-* pridáva slovesu *mrdkať* ďalší význam „niekoľkokrát, zopárkrát“ (*pomrdkať plecom* čes.: niekoľkokrát pokrčiť rameno).

2.3 slovesá, ktorými hovoriaci vyjadruje prehnajú úctu k vysokopostavenej osobe

Zo staršej slovenskej prózy situovanej do dedinského prostredia sú známe ponížené prejavy zdvorilosti prostých dedičanov voči vrchnosti a predstaveným v prehovoroch typu *Čo robkajú, ako sa majú?* (Timrava) alebo *Sadkajte si u nás, pán veľkomožný!* a podobne. Konotáciu týchto spojení čeština ťažko dokáže pretlmočiť. Spojenia ako „Prosím, posadte sa u nás! Raďte sa u nás posadiť.“ nevystihujú poníženosť slovenských archaických spojení.

Podobný prídych má i deminutívne modifikované prefigované sloveso *pozdravkať* (koho), *odzdravkať* (komu). Uvedené príklady sú ojedinelé. Ich skutočný význam v mnohom závisí na kontexte, v akom sú použité.

2.4 slovesá, ktoré hovoriaci využíva za účelom ironie

Niekedy môže v slovenčine deminutívna podoba slovesa získať i zľahčujúci, ironický, ba až znevažujúci prídych (napr. *rozumkovať* – *dumať* nad niečím, obyč. *zbytočne*). Podobne pôsobí sloveso *robkať* vo význame „prácu iba predstierať, nepracovať naplno, kvalitne“. Spravidla silne ironicky pôsobia všetky deminutívne modifikované expresívne slovesá, keď sa prenesú z detskej alebo intímne familiárnej oblasti do prostredia dospelých na verejnosť. Skutočný stupeň ironie udáva napokon až samotný kontext, v ktorom sú použité. Podobná situácia je aj v češtině.

***

Segment *-k-* sa pri tvorbe slovies môže uplatniť i ako bezpríznačkový, čisto konštrukčný prvok s tranzitívnou funkciou. V obidvoch jazykoch umožnil utvoriť jednak slovesné podoby od zámen (napr. slov.: *ty-k-at', oni-k-at', moj-k-at'*, čes.: *ty-k-at, oni-k-at, on-k-at*) ale, a to predovšetkým, slovesá od citosloviec (*hí-k-at', mú-k-at', bože-k-at', bedá-k-at', ujú-k-at', hm-k-at'*, čes.: *hý-k-at, žbluň-k-at, mňou-k-at*). Takýchto deinterjekčných slovies je v obidvoch jazykoch, a predovšetkým v slovenčine, značné množstvo a sú medzi nimi aj isté diferencie. Cieľom príspevku však bolo nateraz sledovať iba modifikačnú funkciu segmentu *-k-* pri tvorbe deminutívnych, expresívne príznakových slovies. Z toho dôvodu nebola v ňom tranzitívnej funkcii segmentu *-k-* venovaná pozornosť.

LITERATÚRA

BOSÁK, J.: Z analýzy sufixálnych morfémm. Jazykovedné štúdie 15. Bratislava 1980. s. 43 – 46. Mluvnice češtiny I. Praha 1986.

Morfológia slovenského jazyka. Bratislava 1966.

PISÁRČIKOVÁ, M.: Slovesá s príznakom zdobenosti a ich synonymické vzťahy. Kultúra slova, 15, 1981, s. 33–38.

МОДИФИЦИРОВАННЫЕ ГЛАГОЛЫ С MORFEMOЙ –K– В СЛОВАЦКОМ И ЧЕШСКОМ ЯЗЫКАХ

Морфематический сегмент –к– может модифицировать не только имена существительные и прилагательные, но и глаголы, главным образом в словацком языке. Эти глаголы выражают модальность и различную степень интенсивности действия вместе с позитивным оттенком экспрессии. Большой частью они существуют в паре с совпадающим по значению, но не модифицированным глаголом. Как правило эти глаголы в чешском и словацком языках употребляются обыкновенно в разговорах с детьми при фамильярном обращении. В этом случае глаголы могут обозначать и высшую степень сравнения (слов. *hajkať, hajinkať, hajuškať*, чеш. *hajinkať, papinkať*). Эти глаголы являются не подлинными интенсифицирующими, потому что у них изменяется не интенсивность действия, а повышается экспрессивное влияние. Подлинные интенсифицирующие глаголы с уменьшительным оттенком найдём лишь в словацком языке. Они выражают чаще всего разные виды физической и психической деятельности субъекта или деятельность, нацеленную на предмет (*chodkať, spievať, chliptať, driemkať, proskáť, klopať, hladkať*). Значение этих глаголов в чешском языке можно выразить только словосочетанием, как правило сочетанием наречия с подлинным, но не модифицированным глаголом (слов. *hladkať*, чеш. *jemně, mírně, trochu hladit*).

